

KULTÚRA SLOVA

Populárnovedný
časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu

Orgán
jazykovedného
ústavu
Ludovíta Štúra
SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

PhDr. Gejza Horák, CSc.

VÝKONNÝ REDAKTOR

Ivan Masár

REDAKČNÁ RADA

V. Betáková, CSc., PhDr. G. Horák, CSc., PhDr. J. Horecký, DrSc., I. Masár, J. Matejčík, CSc., PhDr. J. Oravec, CSc., K. Palkovič, doc. PhDr. J. Ružička, DrSc., J. Sabol, E. Smiešková, M. Urbančok

REDAKCIA

Bratislava, Klemensova 27

OBSAH

G. Horák, Všetci máme a môžeme 65

Hlasy kultúrnych pracovníkov

Z. Jesenská 68

Čítame Slovník slovenského jazyka 69

K. Palkovič, Na okraj prekladania z češtiny do slovenčiny 73

J. Kačala, O jazykovej stránke denníka Smena 77

Diskusie

L. Dvonč, Z najnovšej diskusie o slovenskej botanickej a zoologickej nomenklatúre 81

G. Horák, Za vhodným výrazom 84

Rozličnosti

Ďalší alebo „ďalší“? I. Masár 85

K zdrobneniam na -ko a -ce v SSJ. L. Dvonč 86

Kľače — 2. pád Kľačí. J. Kačala 88

Dĺžka v menách Ján a Jano. J. Kačala 88

Zprávy a posudky

Morfológia slovenského jazyka. J. Horecký 89

Nemecko-slovenský a slovensko-nemecký technický slovník. Š. Michalus 91

Spytovali ste sa

Prosím si a čo sa bude páčiť? G. Horák 93

Masáž pod vodou a streky, nie „podvodná (podvodová)“ masáž a „striky“. I. Masár 94

ROČNÍK 1 — 1967 — ČÍSLO 3

KULTÚRA SLOVA

Všetci máme a môžeme

GEJZA HORÁK

1. Keď veľký a nezabudnuteľný Ludovít Štúr, ktorého sme si vďačne vpísali do mena nášho ústavu, začínať v lete 1845 vydávať Slovenské národné noviny, v ich prvom čísle napísal i toto: *Pracovať teda a do práce sa s celou dušou chýtiť musíme; do čoho sa ale oddať, čo prijímať, čo od seba odstraňovať, čo napravnúť, to poznať, o tom sa nám prezvedieť treba.* — Je to povzbudzujúca myšlienka, ktorú si osvojila redakcia nášho časopisu, no treba, aby ste ju za svoju prijali aj Vy, milí čitatelia. S touto žiadosťou predstupujeme pred Vás, keď Vám dávame do rúk tretie číslo Kultúry slova.

Aby náš časopis mohol v jazykovej výchove a v jazykovej kultúre vyorať hlbokú brázdú, musí byť čítaním v pravom zmysle slova celonárodným. Na to bude treba veľa Vašej žičlivej pomoci a nebodaj i dosť našej spoločnej trpezlivosti. Novému časopisu treba pootvárať brány všade tam, kde sa v ústnej alebo písomnej podobe (alebo v obidvoch podobách) má uplatňovať spisovná forma nášho národného jazyka.

2. Odpoveď na otázku, komu sa má prihovárať náš časopis, sme už tu naznačili. Z tejto stránky sme — ako vidieť — veľmi neskromní: prostredníctvom Kultúry slova sa chceme dostať ku každému, kto vo svojej práci má používať spisovnú slovenčinu; a nielen že sa k nemu chceme dostať, chceme si s ním aj pobesedovať o slovenčine vôbec, a najmä o tom, ako ju on používa, dozvedieť sa nielen to, čo z nej dobre pozná, lež i to a najmä to, s čím si nevie rady, v čom sa mylí, aké chyby ho prenasledujú, aké predsudky ťažia atď. — a hneď prideme s pohotovou radou a pomocou. Na reči každého nášho človeka nám záleží; nebude nám povedzme ľahostajné nielen to, akou slovenčinou sa píše listy na miestnych národných výboroch, alebo to, aká slovenčina sa uplatňuje v modernej tanečnej piesni, lež ani to, akou

slovenčinou sa nám prihovára sprievodca vo vlaku a predavačka zeleniny. Nikomu nedáme dišpenz od správneho hovorenia a písania, ak tam, kde hovorí a píše, a tým, čo hovorí a píše, má vyhovieť verejnej potrebe a spoločenským požiadavkám, lebo právo verejnosti má iba spisovná forma našej reči. Možno to povedať i tak, že nikomu nedáme pokoj, kým nepobádame veľmi výraznú nápravu. Na lanskej konferencii v Smoleniciach odznali veľmi kritické a každodennou skúsenosťou overené hlasy o neuspokojivej úrovni jazykovej praxe, nuž nezastavíme sa na tom, ako sa teraz na každom kroku hádam i pochvalne spomína, že sme „to“ (jazykovedci) rozhýbali, lež budeme zo všetkých síl pracovať, aby naše hýbanie donieslo trvalé účinky — a to znova také, čo sa budú dať overovať každodennou skúsenosťou. Aby sme to dosiahli, budeme sa musieť naozaj v zmysle citovanej Štúrovej myšlienky s celou dušou chytiť do práce. Do takej statočnej roboty sme sa už vlastne aj dali; jej východiskom je konferencia v Smoleniciach na sklonku lanského roka. Tam a vtedy sme si po odobrujúcej diskusii osvojili *Tézy o slovenčine*, ktoré hlboko premyslel a priliehavo formuloval riaditeľ nášho ústavu DrSc. Jozef Ružička (pozri 2. číslo nášho časopisu str. 33 n.) a ktoré slovenská kultúrna verejnosť prijala so súhlasom a uspokojením.

3. *Tézy o slovenčine* spĺňajú aj úlohu hlavných zásad jazykovej kultúry, a tak pomáhajú rámcovo poznať nie iba to *do čoho sa oddať*, no i to, *čo prijímať, čo od seba odstrkovať, čo naprávať* [máme]. Pravdaže, oporný rámec daný tézami budú jazykovedci naplňovať dôkladným výskumom súčasnej spisovnej slovenčiny, lebo len tak sa prídeme na to *čo [treba] prijímať, čo od seba odstrkovať, čo naprávať*. Výsledky výskumu slovenčiny jazykovedci odovzdávali a po uverejnení *Téz o slovenčine* vo zvýšenej miere odovzdávajú a budú odovzdávať verejnosti, aby sa každý používateľ spisovnej slovenčiny mohol ľahko dozvedieť (prezvedieť), ktorý jazykový prvok kedy použiť, čo je spisovné, čo nárečové, čo je v príslušnom štýle vhodné, čo mu nezodpovie atď. Ak takúto prácu slovenskí jazykovedci naozaj budú vykonávať (napríklad veľmi usilovne i v našom časopise), majú právo požadovať, a to právom poučenejšieho v danom okruhu, aby sa dobré výsledky výskumu nášho národného jazyka v najvyššej možnej miere uplatnili pri každodennom i sviatočnom používaní spisovnej slovenčiny.

V *Tézach o slovenčine* sa vo vysvetlení k druhej téze (Slovenčina je národný jazyk Slovákov a má aj úlohu štátneho jazyka) akoby na dodavok zdôrazňuje: Citový vzťah Slovákov k rodnej reči a najmä k jej spisovnej podobe je aj dnes veľmi silný. A možno to podoprieť Štúrovým odôvodnením, ktoré použil ako argument, aby sa v školách

používala materinská reč, *bo v tejto ňje len misljet ale aj citit sme naučení...* Lenže tento veľmi silný citový vzťah k materinskej reči treba spájať s rozumovým (i rozumným) vzťahom a potom i s chuťou získavať všetko potrebné poučenie, ktoré ponúka jazykoveda. A to preto, lebo len ten sa prezvie, *čo má prijímať, čo od seba odstrkovať, čo naprávať*, kto sa prezvedá, kto sa pohotovo učí všetko, čo dáva poučenie o spisovnej slovenčine.

Vieme, že u nás je niekedy citu k reči najmä toho ústami hlásaného až navyše, no chuti poznať ju a trocha sa aj učiť a poučiť, chuť do učenia mnohí naši ľudia nemajú. A proti takým budeme v jazykovej výchove taktne vytrvalí (keď bude treba, i taktne ostrí), kým ich nezobudíme a neprivedieme k povinnosti. Budeme tak robiť na základe širšie osnovanej požiadavky zvyšovať kultúru nášho národa v zmysle tejto časti *Téz o slovenčine*: „Jazyková výchova je dôležitá najmä preto, že sa zvyšovaním jazykovej kultúry zvyšuje úroveň všeobecnej kultúrnosti a buduje sa dôležitá súčasť v systéme spoločenských hodnôt.“ V tomto okruhu spoločenskej povinnosti každý z nás má a môže veľa vykonať.

V jazykovej výchove prostredníctvom nášho nového časopisu budeme neúnavní. Rátame s Vašou pomocou, milí čitatelia, a preto môžeme smelo so Štúrom pripomenúť: *máme pevnú nádej, že to čo začíname sa nám podarí a že to, čo s dobrou rozvahou chcieť budeme, vykonáme*.

Práca v okruhu jazykovej kultúry je naozaj naša a len naša vec; čo dobrého v nej vykonáme, bude zasa iba naše, ani prípadné omyly nebudeme môcť zložiť na druhého. A tak ako sme hrst týchto povzbudzujúcich slov začali Štúrovou myšlienkou, s jeho poučnou myšlienkou, ktorú by sme radi vdýchnuť nášmu časopisu, aj končíme: *Slabý len vždy narieka a na druhého beduje, mužný si pevne na svoju postać zastane a na nej svoju prácu vykonáva a z nej sa odstrčiť nedá*.

Žil pred pol storočím básnik a nazval slovenčinu „bielou otrokyňou“. (Zaujímavé, koľko významov môže mať slovo v umeleckom diele: „biela“ tu zrejme znamená aj „krásna“, „čistá“, „obdivovaná“. Napísal to v časoch národnej neslobody. Prešlo pár rokov, národnú slobodu sme už mali, a ten istý básnik napísal o tej istej slovenčine: „Tam stojí slúžtička tá u parádnych dvier, s uzlíkom na ruke, ustatá, ušubraná.“ A smutne zakončil: „Mne zdá sa, za biednou že idem na cmiť, kvet hodiť do jamy, kde bude pochovaná.“

Na cmiť za ňou ísť sa nechystáme. Ale vyjdite na ulicu a popočúvajte: je chudinka ušubraná, je! Nie svojou vinou — my si ju ušubrávame. A škoda, je to pekné dievča!

Ale, pravda, povieť, načo tieto obrazy: reč nie je krásavica, ktorej sa treba koríť. Je to pracovný nástroj a hlavné je, aby dobre slúžil. Tak je, vážení, tak, lenže pracovné nástroje sú rozličné: aj chirurgov skalpel je pracovný nástroj, aj handra na dlážku; aj hnojné vidly, aj huslistove ruky. Ani tá handra nesmie byť priveľmi špinavá, a už skalpel musí byť úzkostlivo čistý. Vidly sú inštrument na hrubú robotu, huslistove prsty na jemnú, a keby zhrubli, amen. O to teda ide — či naša rodná reč má byť vechfom, či hudbou.

A ešte čosi: voľakedy za bačka Škultétyho v Slovenských Pohľadoch vychádzala rubrika Slovenský jazyk, živá starina. Tam som zisťovala, aké zábavné zázraky sú v reči ukryté. Želám novému časopisu, aby okrem iného ukazoval, aké utešené veci sa týmto nástrojom dajú robiť. Lebo reč sama je žriedlom a semenišťom zmysluplnej i hravej krásy a používať ju je nielen pracovná potreba, ale aj radosť a rozkoš. Na moj dušu.

Zora Jesenská

Čítame Slovník slovenského jazyka 35 5-21

Pripomienky k jednotlivým heslám v SSJ, ktoré uverejňujeme na pokračovanie, sú výsledkom kolektívnej spolupráce týchto pracovníkov Jazykovedného ústavu E. Štúra: J. Doruľu, L. Dvončá, F. Kočiša, Š. Michalusa, J. Oravca, V. Slivkovej, E. Smieškovej, M. Šalingovej a M. Urbančoka.¹

* * *

babička — SSJ 2. význam uvádza ako spisovné synonymum pomenovania *stará mať*. Slovo *babička* pomenovaniu *stará mať* začalo konkurovať na nárečovom (alebo krajovom) základe, a to za prispenia kontaktu s češtinou. Na západnom Slovensku sú aj možnosti slovo *babička* adaptovať ako hypokoristikum k slovu *babka*, ktoré sa na mnohých miestach používa vo význame „stará mať“. Na základe tejto súvislosti by sme slovo *babička* oproti *stará mať* posudzovali ako nespisovné, a to krajové hypokoristikum k slovu *babka*, ktoré vo význame „stará mať“ pokladá za krajové aj SSJ.

babica a babka¹ — SSJ vo význame „pôrodná asistentka“ uvádza (podobne ako základné slovo *baba*) ako nespisovné, ľudové slová. Dôvody, prečo slovo *baba* treba pokladať za spisovné, sme uviedli v predchádzajúcom čísle. Platia aj pre slová *babica* a *babka*, ktoré však majú ešte príznak hypokoristickosti a zriedkavosti.

Poznámka: Z tohto hesla vypadlo dobré doložené a známe spojenie *uviazať si ručník, šatku na babku*. Ide o prirovnanie: uviazať, upraviť si ručník tak, ako to robia babky (alebo staršie ženy).

¹ Podrobnejšie pozri v 1. a 2. čísle nášho časopisu.

babka² — SSJ 4. význam (= viazanička vyčesaného ľanu) uvádza ako nespisovný, nárečový. Doklady ukazujú, že ide o význam, ktorý je na rovnakej úrovni s ostatnými významami tohto slova — ide teda o spisovný význam.

Poznámka: Spojenie *rezať na babku* (= spôsob rezania viniča) sa k významu „nákovka, na ktorej sa kuje kosa“ dostalo zrejme omylom (ako fráza). Ide o osobitný význam z vinárstva, ktorý treba vyložiť takto: *babka* = tvar viniča, dosiahnutý nízkym rezom, hlava.

babona i bobona (a odvodeniny) — SSJ uvádza ako nespisovné, ľudové slová. Podoby *babona* i *bobona* sú pomerne rovnako doložené (5:6) a doklady svedčia o tom, že sa autori používaním týchto slov neusilovali dosiahnuť ľudové zafarbenie prejavu. Všetky doklady sú však staré (SNN 1846, Sokol 1867, J. Král, Hviezdoslav, Timrava, Vansová). Z novších ho má iba Rázus a zo súčasných ho použil J. Felix v preklade Dona Quijota (ale tu možno predpokladať zámerné použitie). Doklady teda svedčia o tom, že ide o spisovné, a to zastarané slovo (ktoré, pravda, žije ešte aj v nárečiach). To isté možno povedať aj o nasledujúcom hesle *babonár* i *bobonár* (s odvodeninami).

Poznámka: Slovo *babona/bobona* sa vykladá synonymom *povera*. Doklady ukazujú, že výklad by mal mať aj významový odtieň „zariekanie, čary“. [Např.: ... túžil po meči, proti ktorému boli bezmocné všetky *babony* a čary. (J. Felix)]

babrač — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové slovo (= babrávi Ľudia). Dôvod na takéto hodnotenie bol asi v tom, že sa slovo *babrač* v slovníkovom materiáli nenachádza a že ho vo svojom slovníku uvádza Kálal (Slovenský slovník z literatúry aj nárečí). Toto slovo sa teda — pretože je zo spisovnej reči nedoložené² — nemalo v SSJ uvádzať vôbec. Bez hodnoverného kontextu totiž vzbudzuje pochybnosti o svojej „nárečovosti“, lebo sa vcelku organicky priraduje k spisovnému typu slov *žobrač*, *chrobač*.

baculatý — SSJ uvádza ako spisovné slovo, ktoré je oproti synonymnému *buclatý* zriedkavé. Slovo *baculatý* sa naozaj vyskytuje zriedka. Máme naň 4 doklady — dva sú z tlače a zo spisovateľov ho majú F. Král a Gráf. Okrem toho, že je slovo *baculatý* zriedkavé, treba o ňom povedať, že podľa všetkého (lebo výskyt v nárečiach sa nám nepodarilo zistiť) ide o čerstvé prevzatie z češtiny (prvý doklad máme

² Podobná je situácia aj pri slove *bábinka* — v slovníkovom materiáli nie je doložené. Nebolo ho treba uvádzať.

od Gráfa z r. 1939), ktoré funkčne popri slove *buclatý* (doložené vyše 100-krát s hojným hniezdom *bucla*, *bucláč*, *buclatieť*, *buclatosť*; od slova *baculatý* nie je doložené ani abstraktum) nie je odôvodnené. Z hľadiska normy bolo treba slovo *baculatý* uviesť obyčajným typom a jeho spisovné synonymum *buclatý* polotučne (chyba je aj to, že sa v SSJ pri hesle *baculatý* neuvádza vôbec).

bačkor — SSJ 1. význam uvádza ako nárečový. Dokladov nie je veľa, ale o nárečovosti nesvedčia (SNN 1846, Kukučín, Jesenský, O. Kalina, Horák). Vhodnejšie sa toto slovo mohlo spracovať pri hesle *bačkora* ako zriedkavé (v zátvorke obyčajným typom).

Poznámka: Sú dôvody, aby sa 2. význam tohto slova v SSJ (= druh člna u Juhoslovanov) spracoval ako homonymum.

bačkora — SSJ 2. význam (=papuča) hodnotí ako krajový expresívny. Nepodarilo sa nám tento význam zistiť v nijakom nárečí. Známý je však v češtine. Ide teda o bohemizmus, ktorý je okrem toho v slovníkovom materiáli nedoložený. Doklad od Jégého, ktorý v SSJ má dosvedčiť existenciu spomenutého významu v slovenčine (*Amália ľapušila v starých zodratých bačkorách hore potrhaným kobercom*) neposkytuje — ani po oboznámení sa so širším kontextom — dôvod na takú interpretáciu. Doklady však ukazujú, že ostal nepovšimnutý známy hovorový (expresívny, pejoratívny) význam slova *bačkora* (*bačkory*): „topánky, baganče, obyčajne roztrhané, zodraté“. Možno ho doložiť např. z F. Hečku: *Črepina mu odrafne spodok deravej bačkory*. K tomuto významu pravdepodobne patrí aj Jégého doklad, ktorým sa v SSJ dokladá význam „papuče“.

bačovisko — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové slovo. Výklad je neadekvátny (zrejme pre nedostatok materiálu — sú iba dva doklady). Nejde o „miesto, kde pôsobí bača“, ale o reáliu, ktorá je známa z Považia a Kysúc. Je to malá hospodárska usadlosť mimo dediny (často ďaleko od dediny), ktorú jednotliví gazdovia používali v lete pri pasení hovädzieho statku. Pretože ide o reáliu, nebolo treba hodnotiť slovo ako nespisovné, nárečové.

badzgaf, badzgovaf — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové slová (význam „strečkovať“). Pretože ide o expresívnu oblasť jazyka, je adekvátnejšie tieto slová pokladať za spisovné — pomerne zriedkavé (zo spisovateľov ich použili Ondrejov, Svantner, Žáry a Šándor) — expresívne synonymá slovesa *strečkovať*.

bahniatka — SSJ uvádza ako nespisovné, ľudové slovo. Za spisovné

sa pokladá slovo *jahňady* (iné v SSJ uvedené synonymum *maňušky* sa ďalej v II. zväzku hodnotí ako nárečové). Dokladový materiál však ukazuje, že protiklad medzi slovami *bahniatka* — *jahňady* nie je na rovine nespisovnosť — spisovnosť, ale na rovine netermín — termín (v botanike). Na slovo *bahniatka* je 15 dokladov. Z nich asi polovica je z neodobornej literatúry. Slovo *bahniatka* zachytávajú aj staršie slovníky ako normálne spisovné slovo (Jánošík — Jóna, Tvrdý; má ho aj Kálal). Naproti tomu slovo *jahňada* máme doložené skoro výlučne z odbornej (botanickej) literatúry. Ide o termín, ktorý sa ustálil pomerne nie dávno — staršie slovníky ho nezachytávajú (Kálal ho má v podobe *jahnedá* = biely topol). Ukazuje sa teda, že je vhodné slovo *bahniatka* hodnotiť ako spisovné slovo neterminologickej povahy.

Poznámka: Podobne je to aj so slovom *maňuška* / *maňušky*, ktoré SSJ hodnotí ako nespisovné, nárečové. Dokladov naň je okolo 10, a to skoro výlučne z beletrie. Zo starších slovníkov ho uvádza Tvrdý; má ho i Kálal.

bahor — SSJ 2. význam (= pieskovcové tehličky oblúkovitého tvaru, z ktorých sa stavajú pece) uvádza ako nespisovný, nárečový. Ak prihrátame aj zdobeninu *bahrik*, máme dva doklady; oba sú od Kukučina. Z kontextu pri zdobenine vyplýva, že v SSJ je výklad neprimeraný (*Ale viete: kachle neboli ešte uležané; ako tak vyberal tie bahriky, kachle sa nachýlili.*). Druhý doklad: *Hlinu sme vám (kachliarom) nahotovili, bahrov si nakrešte sami.* Oba doklady ukazujú, že je správnejší výklad v slovníku Jánošíka — Jónu: „drevený oblúk na podopieranie pri stavbe pece“. Ukazuje sa — najmä ak berieme do úvahy Kálalov výklad *bahor*, *bahrik* = časť válcovitých kamen: bahriková pec (M. M. Hodža) —, že by bolo vhodnejšie hodnotiť 2. význam slova *bahor* (a jeho zdobeninu *bahrik*) ako starý kachliarsky výraz, pričom by o spisovnosti pochybovať nebolo treba.

(Pokračovanie v budúcom čísle.)

Pokladám preto za veľmi potrebné venovať SSJ kritickú pozornosť. Nie je to významné a potrebné len pre tento slovník. Výsledky našich diskusií môžu osožiť tomu, čo sa nazýva teóriou slovníka. Ale čo je vari dôležitejšie, naše diskusie môžu — a podľa mojej mienky by rozhodne mali — ovplyvniť ďalšiu teóriu a prax kultivovania nášho spisovného jazyka.

E. Pauliny, Oponentská zpráva o SSJ, SR 31, 1966, 8.

0211
5-21

Na okraj prekladania z češtiny do slovenčiny

KONŠTANTÍN PALKOVIČ

V poslednom období sa u nás čoraz viac prekladá z češtiny. Prekladajú sa nielen knihy (krásna, odborná a popularizačná literatúra, učebnice a i.) a rozmanité vyhlášky, smernice, obožníky, úradné vestníky, rozličné druhy tlačív a denne domáce i zahraničné zprávy, ale aj časopisy a noviny.¹ Prekladá sa v kanceláriách, redakciách, rozhlas, televízii i vo filme. Denne musí štáb prekladateľov a „prekladateľov“ pretlmočiť český text rozličného obsahu a rozsahu, a to veľmi rýchlo a pohotovo.

Ako sa to robí? Pri nedostatku primeraných pomôcok, ako sú napr. slovníky česko-slovenský, synonymický, frekvenčný a rozličné príručky, a bez dostatočnej odbornej prípravy i pocitu zodpovednosti sa neraz český text jednoducho „poslovenčuje“, t. j. iba hláskoslovne a gramaticky (tvaroslovne) upravuje. Blížkosť oboch jazykov zvädza k domnienke, že prekladanie z češtiny do slovenčiny je práca jednoduchá, ľahká, a preto ju môže vykonávať hockto, bez odbornej prípravy a hlbokého poznania obidvoch jazykov, no najmä jazyka, do ktorého sa prekladá, v našom prípade slovenčiny. U nás sa zľahčuje táto zodpovedná práca natoľko, že si dovoľujú prekladať do slovenčiny aj ľudia bez jazykového vzdelania, bez jemného jazykového citu a bližšieho vzťahu k slovenčine, ba i jednotlivci, ktorým nie je slovenčina materinským jazykom. Niektorí ľudia sú presvedčení, že medzi

¹ Prekladom českých časopisov (v súčasnosti priemerne asi na 50 percent, predtým i vyše 80 percent) sú napr. časopisy *Za vysokú úrodu*, *Náš chov*, *Záhradník* (predtým *Ovocinárstvo a zeleninárstvo*), *Ekonomika poľnohospodárstva* a *Mechanizácia poľnohospodárstva*, prekladom z češtiny je slovenské vydanie denníka *Rudé právo*.

slovenčinou a češtinou sú rozdiely iba v hláskosloví a gramatických koncovkách, prípadne si želajú, aby to tak bolo, a chceli by s týmto zámerom pracovať. Potom aj tak vyzerajú „poslovenčené“ texty v novinách, rozhlasové a televízne zprávy; preto sú také šedivé a nezaujímavé preklady z českej beletrie. No treba priznať, že vinu na tom čiastočne nesie aj zanedbávanie výskumu v oblasti prekladania z češtiny, štúdia vzťahov medzi slovenčinou a češtinou a porovnávania zhôd i odlišností týchto dvoch jazykov.

Prekladanie z češtiny do slovenčiny je práca zložitejšia a ťažšia, ako by sa laikovi mohlo vidieť. Chceme to dokumentovať na jednej slovnej čeľadi, tvoriacej rad slovných jednotiek odvodených od starého slovanského slova, ktoré má v češtine podobu *řád*. Pre rozsiahlosť tejto slovnej čeľade nechávame bokom slová odvodené od hláskového variantu *řid* (*říditi* ap.) a krátkého variantu *řad* (*řada* ap.). Zaujímajú nás slová *řád*, *pořádek*, *neřád*, *řádny*, *pořádat* ap. Tieto slová sú na prvý pohľad a počutie pomerne zrozumiteľné a neoborník by sa mohol nazdať, že príslušné slovenské ekvivalenty možno utvoriť zmenou hlások *ř*, *á* na *r*, *ia* a nahradením gramatických koncoviek. Keď si bližšie všimneme významy týchto slov (pri viacvýznamových slovách všetky významy), zistíme značné rozdiely. Pozrime sa na jednotlivé významy týchto slov postupne.²

Řád. Toto slovo má niekoľko významov, ktorým zodpovedajú až štyri odlišné slovenské ekvivalenty: *poriadok*, *stav*, *rad* a *řád*. Sú to tieto významy: 1. súhrn predpisov: *jízdní řád* — *cestovný poriadok*, *společenský řád* — *spoločenský poriadok*...; 2. spoločenstvo s pevným poriadkom: *duchovní řád* — *duchovný stav*, *rytířský řád* — *rytiersky stav*...; 3. skupina (v biológii) vyššia ako čeľaď, nižšia ako trieda: *rad*; 4. rehoľa: *dominikánský řád* — *dominikánsky rád*; 5. vysoké vyznamenanie: *Řád práce* — *Rad práce*; 6. v matematike: *řád*.

Bolo by veľmi nesprávne, keby sme iba hláskoslovne upravili české slovo *řád* na slovenské *riad*, pretože slovo *riad* má v slovenčine odlišné významy. Sú to tieto významy: 1. súprava nádob: *kuchynský riad*; 2. nástroje: *ševcovský riad*; 3. postroj: *konský riad*; 4. poriadok. Posledný význam je zastaraný, v súčasnej slovenčine neživý.

Pořádek. Význam tohto slova sa plne nekryje s významom slovenského *poriadok*. Slovo *poriadok* totiž zodpovedá jedným zo svojich významov českému *řád*, a to významu, ktorý sme uviedli ako

prvý. Okrem toho v slovenčine sa nevyskytujú všetky spojenia so slovom *poriadok* ako v češtine spojenia so slovom *pořádek*, prípadne ich výskyt je obmedzený existenciou iného synonymného výrazu. V slovenčine sa napr. nepoužíva podobné spojenie, ako je české *udělat pořádek* (v č. ľud.), ale spojenie *urobiť poslednú vôľu*, *urobiť testament*. Tým, že českému spojeniu *po pořádku* zodpovedá v slovenčine spojenie *po poriadku* i *rad-radom*, frekvencia spojenia *po poriadku* je obmedzená. Pri prekladaní treba používať obe spojenia, nezanedbávať typické domáce spojenie *rad-radom*.

Řádit. Toto má celkom iný význam ako slovenské *riadiť*. Významu českého *řádit* zodpovedá slovenské *stvárať*, *vystrájať*, *vyvádzať*, *vyčíňať*, kým slovo *riadiť* má význam 1. upratovať (byt, izbu), 2. nár. opatrovať: *riadiť statok*. Významový rozdiel je aj medzi predponovými slovesami *dořádit* „prestať vyčínať“ a *doriadiť* (sa) 1. skončiť upratovanie, 2. znečistiť, 3. dokaličiť (sa) a i.

Pořádati, pořádaný, pořadatel (*pořadateľský, pořadateľstvo*). V spisovnej slovenčine sa pokladajú za správne predponové slová *usporiadať*, *usporiadaný*, *usporiadateľ* (*usporiadateľský, usporiadateľstvo*... — Porov. SSJ III, 293). Preto napr. spojeniam *pořádati knihovnu*, *pořádati slavnost* zodpovedajú v slovenčine spojenia *usporadovať*, *dávať do poriadku knižnicu*, *usporiadať*, *nedok. usporadovať slávnosť*.

Pořád. Táto príslovka sa v spisovnej slovenčine nevyskytuje. Slovo *porád* použili niektorí starší spisovatelia ako západoslovenský dialektizmus. Ale slovo *porád* má v západoslovenských nárečiach širší význam ako české spisovné *pořád*. Výraz *porád* značí 1. prísl. ustavične (ako v češ. *pořád*); 2. prísl. ihneď; 3. časť priam. Spisovnými ekvivalentmi českého *pořád* sú v slovenčine synonymá *ustavične, jednoducho, jednoducho, neprestajne, neustále, stále*.

Neřád. Slovenské slovo *neriad*, ktoré sa uvádza v SSJ, je zastarané a značí neporiadok, kým slovo *neřád* má dva odlišné významy: 1. *nečistota, pluhavstvo, špina, smeti*; 2. *lajdák, darebák, pluhák, pluhavec*.

Neřádstvo. V slovenčine sa nevyskytuje príslušný hláskoslovný ekvivalent. Slovo značí *svinstvo, oplzlosť, pluhavstvo*.

Zaneřádit. Ani toto slovo sa v slovenčine nevyskytuje. Treba ho prekladať ako *zanečistiť*, *zašpiniť*, v nižšom štýle *zanekľúdiť*, *zapluhaviť*, *zahnusiť*.

Zlořád. Slovo je v slovenčine neznáme. Prekladáme ho slovom *svojvôľa*, prípadne opisom *trestuhodný neporiadok*.

Slová *řádny, neřádny, mimořádny, pořádný, nepořádný, nepořádek, nepořádník, spořádat, uspořádat, vypořádati se, spořádaný, pořádkový, pořádkumilovný, nářadí, úřad, úředník, obřad* a ich ďalšie

² Významy slov uvádzame podľa *Příručního slovníka jazyka českého I—VIII*, Praha 1935—1957 a *Slovníka jazyka českého* (P. Váša — Fr. Trávníček, 3. vyd. Praha 1946) a *Slovníka slovenského jazyka I—V*, Bratislava 1959—1965.

odvodeniny, napr. príslovky, abstraktné podst. mená, prechýlené podst. mená ap., majú v slovenčine svoje paralely, odlišné iba hláskoslovne. Nemožno však povedať, že by sa plne významovo kryli. Isté jemné významové rozdiely medzi nimi vyplývajú z odlišnej frekvencie týchto slov. Frekvencia závisí aj od rozdielneho počtu synonymných výrazov. Synonymá umožňujú utvárať v jednotlivých jazykoch odlišné ustálené spojenia a odchodne štylisticky hodnotiť slová. V slovenčine je napr. spojenie *mimoriadny vlak*, v češtine je zaužívané aj spojenie *zvláštní vlak*. České slovo *neřádný* sa hodnotí ako spisovné, slovenské *neriadny* ako knižné. V slovenčine je osobitnou pomenovacou jednotkou pomn. podst. meno *neporiadky*, ktoré sa v češtine nepoužíva. Slovenské *usporiadať* je frekventovanejšie, pretože zodpovedá českému *pořádat* i *uspořádat*. Niekedy sa frekvencia domácich slov mení pod vplyvom češtiny. Na slove *vyporiadať* sa jasne vidieť, ako mechanickým hláskoslovným poslovenčovaním českého textu (č. *vypořádati se*) sa ochudobňujú domáce výrazové prostriedky. Toto slovo v súčasnom publicistickom štýle nedávno takmer úplne vytlačilo domáce výrazy *vyrovnať sa*, *porátať sa* ap. No badať tu výraznú nápravu.³

Keď zhrnieme výsledky doterajšieho nášho pozorovania, zistíme, že v skúmanej časti slovnej čelade sa vyskytujú medzi češtinou a slovenčinou tieto rozdiely: 1. Čeština i slovenčina majú osobitné pomenovacie prostriedky (*zaneřádit* — *zapľuhaviť*). 2. V oboch jazykoch sa vyskytujú rovnaké pomenovacie prostriedky, odlišné iba hláskoslovne, no v každom z týchto jazykov majú iný význam (*řádit* — *riadiť*). 3. Niektoré iba hláskoslovne odlišné paralely sa svojim významom zhodujú (*řád* — *rád, rad*), iné sa významovo diferencujú (*řád* — *riad*). 4. V češtine sa používajú bezpredponové slová, v slovenčine predponové (*pořádati*... — *usporiadať*). 5. Medzi rovnakými pomenovacími jednotkami alebo takými, ktoré sa odlišujú v češtine a slovenčine iba hláskoslovne, sú jemné významové rozdiely, vyplývajúce z frekvencie týchto slov. Jednotlivé pomenovacie prostriedky majú v každom z jazykov inú štylistickú hodnotu, iné ustálené spojenia, majú, prípadne nemajú synonymá ap. (*mimořádný* — *mimoriadny, neřádný* — *neriadny*).

Ďalší podrobný výskum iste odhalí aj iné rozdiely, najmä vo frekvencii slov uvedenej slovnej čelade. Naším cieľom bolo uviesť iba niektoré príklady na ilustráciu, aby sme poukázali na závažnosť úlohy: správne, presne a príliehavo prekladať z češtiny do slovenčiny.⁴

³ Porov. Z. Jesenská, *Nelámtě si jazyk*, Kultúrny život XX, 1965, č. 3, str. 5.

⁴ Poznámka redakcie: V tomto okruhu výskumu budeme v našom časopise pokračovať.

O jazykovej stránke denníka Smena

JÁN KAČALA

Na stav jazykovej praxe majú závažný vplyv aj noviny. V jazykovej kultúre môžu byť nielen dobrým pomocníkom, ale aj zlým „radcom“, resp. vychovávateľom.

Už dlhší čas si všímame jazykovú stránku denníka Smena. Nie veľmi vysoká (ak už nechceme povedať nízka) úroveň jeho jazykovej praxe je, myslím, všeobecne známa. Aby sme ukázali aspoň na najkrikľavejšie chyby proti spisovnej slovenčine, všimneme si podrobnejšie jedno číslo Smeny, v podstate náhodne vybrané spomedzi tých, čo sme v ostatnom čase starostlivo sledovali. Ide o číslo 277 XIX. ročníka Smeny (z nedele 20. XI. 1966). Upozorníme na jeho nedostatky v oblasti pravopisnej, zvukovej, slovníkovej, morfolologickej, syntaktickej i štýlovej, resp. i jazykovo-vecnej.

Pravopisná stránka. Neprijemným poznatkom zo sledovania jazyka Smeny je neporiadok v písaní interpunkčných znamienok, najmä čiarok. Jednak sa tu kladú čiarky zbytočne (napr. vo vetách: *Na prekvapenie lepšie ako jihlavská dvojica Suchý — Šmíd(,) zahrála narýchlo pozliepaná Pospíšil — Potsch. — Nám(,) ako študentom sa občas stalo, že sme sa na seminár z vedeckého komunizmu nepripravili. — Deti a žiaci však v snahe všetko skracovať(,) skrátili si i pomenovania svojich predstavených(,).* Naproti tomu sa nekladie čiarka tam, kde sa podľa súčasnej kodifikácie jednoznačne vyžaduje, napr. v súvetí s vloženou vedľajšou vetou. V Smene sa spravidla naznačuje iba začiatok takejto vlozenej vedľajšej vety, jej koniec už menej často (porov.: *Medzitým, čo si delia tituly vo svojich štátoch(,) budú poznať svojho vianočného súpera o najcennejšiu trofej. — Po výstrele pribehol z domu na druhej strane ulice na miesto, kde stálo Tippitovo auto(,) svedok Right...*). Okrem toho sa čiarkami nie vždy správne naznačuje

rozdiel medzi tesným a voľným prívlastkom, čiarka sa nekladie pred spájacími výrazmi *a preto, a tak, a potom* atď. Zriedkavejšie sú prípady, že sa dosť ľubovoľne pracuje s pomlčkou (dáva sa zbytočne, príp. namiesto čiarky a pod.). Nájdú sa aj tlačové chyby, ale tými sa tu zapodievať nebudeme.

Zvuková podoba spisovného jazyka sa naruša najmä v týchto bodoch: nedodržiavanie rozdielu medzi fonémami *l* a *l'*; na jednej strane sa *l'* zapisuje ako *l*: *súťaže o Pražskú korčuľu* (namiesto *korčuľu* — v zátvorke uvádzame vždy spisovné znenie), *na pláži Solného jazera* (*Solného*); na druhej strane sa *l* zapisuje tam, kde nepatrí: *Učil aj riaditeľa n. p. Kablo (učil)*. Pomerne často sa nedodržiava pravidlo o krátení 2. slabiky podľa rytmického zákona: *žiadneho iného hráča (žiadneho)*, *mala mimoriadne výsady (mimoriadne)*, *v súdnych sienach (sienach)*, *upútavajú (upútavajú)*, *príbeh troch striptíziek (striptízok* — k tomuto slovu sa ešte vrátíme). Spisovná kvantita sa obchádza aj v týchto prípadoch: *v absolutnej rýchlosti (absolútnej)*, *štúdia rozhlasových reportérov (štúdiá)*, *Robert (Róbert)* a i.

Lexikálnej stránke Smeny možno vyčítať jednak vyslovené chyby, jednak slovníkovú stereotypnosť, šedivosť. Do prvej kategórie možno zaradiť takéto javy: nezbytné (*nevyhnutné*), zbytok (*zvyšok, ostatok*), klavírny doprovod (*sprievod*), dopisovateľ (*korešpondent; zpravodajca*); klud (*pokoj*), prinútiť (*prinútiť*), utrpel pohmoždeninu kolenného väziva (*pomliaždeninu*), zdravíť Práci česť (*pozdravovať*), poriadajú veci (*usporadúvajú; organizujú*), púhy (*čiry*). Do druhej skupiny zaraďujeme také prípady, ktoré síce nie sú nespisovné, ale tým, že ich autori v texte stále opakujú (a nestriedajú ich so synonymami, niekedy dokonca výstižnejšími), robia dané prejavy jednotvárnymi a šedivými. Ukazujú, že autori týchto prejavov pracujú mechanicky a netvorivo. Uvedieme niektoré také „suchotajúce“ slová: rôzny (*rozličný, rozmanitý, rozdielny*), snažiť sa (*usilovať sa*), rýchly, rýchlo, narýchlo (*chytří, chytro, napochytre*), neustále (*ustavične, neprestajne, jednotaj, jednotajky, jednotajne, stále, sústavne, nepretržite*), väčšinou (*zväčša*), dokázať [urobiť niečo] (*vedieť, (u)vládať*), temer (*takmer*), príliš (*priveľmi*, resp. predpona *prí-* + dané slovo: príliš skoro — *priskoro*), dôjsť k niečomu (*stať sa, prihodiť sa, byť*), považovať (*pokladať, mať niekoho za niekoho*), žiaden (*nijaký*) a i.

Na tomto mieste sa ešte vraciame k slovu „striptízka“. Je to novotvar, s ktorým sa tu stretáme po prvý raz (a to dokonca hneď šesťkrát na jednej strane). Ide o skrátené pomenovanie striptízovej tanečnice. Takéto tvorenie (skracovaním viacslovného názvu) je charakteristické pre slangový spôsob vyjadrovania, resp. aj pre niektoré oblasti hovorového štýlu spisovného jazyka. Pri utvorení výrazu „striptízka“ slúžil asi ako model prípad *balet* — *baletka*.

V rámci tohto okruhu upozorňujeme aj na niektoré priestupky proti zásadám tvorenia slov v spisovnej slovenčine. Týkajú sa najmä tvorenia príponou *-ište*, ktorá je v slovenčine príznaková: parkovište (*parkovisko*), letištná plocha (*letisková*), výstavište (*výstavisko*). Iné prípady: vylepšovať (*zlepšovať*), možnosť dopracovať sa na žurnalistu (*vypracovať sa*), okamžiky (*okamihy*).

Osobitnú skupinu tu tvoria javy lexikálno-gramatické: predložky, spojky a i. Predovšetkým konštatujeme nadmerné používanie predložky *pre* — v účelovom význame sa ňou nahrádza systémová predložka *na*, v cieľovom význame zasa predložka *po* (príp. *za*): podmienky pre zvolanie novej svetovej porady (*na zvolanie*); špecialistu pre manželské konflikty (*na manželské konflikty*); ľudia s veľkým talentom pre tieto disciplíny (talent máme *na niečo*, nie *pre niečo*); pre príklad netreba chodiť ďaleko (*po príklad, príp. aj za príkladom*). Inde sa zámena týka iných predložiek: ponúkol spoluprácu nad inscenáciou hry (*pri inscenácii*); v druhej skupine sú úradníci mimo učiteľov (*okrem učiteľov*). Inou chybou tohto druhu je nahrádzanie predložky *na* predložkou *k* v účelovom alebo cieľovom význame: sme *k nemu* (stretnutiu) nastúpili bez spoločného tréningu (*na stretnutie*), smerujúcu *k* výstavištu (*na výstavisko*). Pomerne častou chybou je aj používanie príslovky *kedy* v časových vetách namiesto spojky *keď*: *odo dňa, kedy človek začal hovoriť „Ja“ ...; v tomto roku, kedy štadión dostal strechu*.

Nájde sa aj chyba v používaní slovesného vidu: *Víťazmi cezpoľného behu, ktorý usporiada Univerzita 17. novembra, sa stali ... (usporadúva)*.

Chyby v tvarosloví: zanedbávanie podmieňovacieho spôsobu minulého času a jeho nahrádzanie podmieňovacím spôsobom prítomného času. *Bola to prvá skúška a nebyť tých zbytočných chýb, bol by výsledok 11:2 (bol by býval)*. — *Ani prechod do útoku nevychádzal vždy tak, ako by mal (ako by bol mal)*. — *Nebol by si to všimol, keby prvé z troch áut nemalo inú poznávaciu značku (keby nebolo malo)*. Iné chyby: v prípadoch *-mi, -ami*: *políciu vyzbrojenú 32 pištoľmi (pištoľami)*; *s vietnamskými študentami (študentmi)*; *viac razy (ráz)*.

V syntaxi ide predovšetkým o chyby proti ustáleným väzbám sloves, prídavných mien i podstatných mien. Príklad: *nemalú zásluhu za doterajšie úspechy súboru má ... (na doterajších úspechoch)*. Ďalšie chyby v tomto okruhu sa týkajú narušania syntagmatickej zhody, resp. zhody podľa zmyslu: *Ostatní príslušníci stráže OSN (je ich obyčajne šesť) vytiahne na stožiar ... modrú vlajku (vytiahnu)*; *štart nedoliečených Colunu a Gracu (nedoliečeného)*; *Marike Krajčírovej udelili ... titul zaslúžilý majster športu (zaslúžilá majsterka)*; *Americký protinávrh oddialil hlasovanie o československej rezolúcii, určenom pô-*

voľne na záver tohto týždňa (určené, t. j. hlasovanie). Ďalšie chyby sú v slovoslede: Je tu ale veľa nových problémov (*ale je tu*); aby na druhý deň ráno ich mohli aj zaprotokolovať (*aby ich na druhý deň ráno mohli*); maďarského kanoniera Farkasa, ktorý štyrmi gólmi porazil Francúzov a tromi Rakúšanov v drese reprezentanta (*ktorý v drese reprezentanta porazil štyrmi gólmi Francúzov a tromi Rakúšanov*). Iné jednotlivé chyby: nevhodné použitie zámena *tento*: *Hoci sa Maurovič snažil, reprezentanta Zidka neudržal a tento so 43 b. rozhodol zápas (a ten)*; nepotrebné použitie existencionálneho slovesa *byť* popri ďalšom existencionálnom slovese *zdať sa* v slovesnej časti menného prísudku: *Atraktívnejším sa však zdá byť návrat k osloveniu pán (sa však zdá návrat)*.

Mohli by sme uviesť ešte viaceré štylistické neobratnosti (napr. *Manželom často chýba ako nezbytné zrelosť, tak zasa niekedy sú to hmotné podmienky*) a chyby vyplývajúce z vecného protirečenia si faktov (napr. *Bola práve polnoc, keď v sobotu večer po vyčerpávajúcom sedemhodinovom programe zastali na stupni víťazov najlepší pretekári*). Ale uvedený výpočet je dostačujúci.

Záver: Hoci sme si všimli iba jedno číslo denníka *Smena*, rozbor ukázal, že chýb — a to rozmanitých — proti jazykovej správnosti sa tu našlo veľa. Neuvádzali sme tu všetky chyby, naše príklady majú skôr ilustratívny ráz. Nemohli sme venovať pozornosť ani podrobnejšiemu rozboru uvedených jazykových nedostatkov, resp. ich príčinám. V súhrne možno povedať, že uvedené chyby nie sú len chybami denníka *Smena* a ich príčiny vidíme jednak v nepoznaní normy spisovného jazyka a jeho kodifikácie, jednak v nie dosť citlivom a vedomo pestovanom i budovanom jazykovom vedomí autorov publicistických prejavov. Kým si toto tvorcovia novín nebudú ochotní priznať, jazyková úroveň ich prác nebude stúpať. A práve po tejto ceste, t. j. v smere aktivizácie jazykového vedomia — ako sa nám vidí — sa musí uberať ďalšia práca pri zvyšovaní jazykovej kultúry u nás.

Z najnovšej diskusie o slovenskej botanickej a zoologickej nomenklatúre

LADISLAV DVONČ

V odbornom časopise *Biológia* vyšli v roku 1965 príspevky, ktoré sa zásadne zaoberajú otázkou ďalšej práce na budovaní slovenskej botanickej a zoologickej nomenklatúry, takže majú širší dosah.¹ Pripojíme niekoľko poznámok, v ktorých chceme zaujať stanovisko k nadhodeným problémom a ich riešeniu v uvedených článkoch.

Nemôže byť sporu o tom, že popri medzinárodnej latinskej biologickej nomenklatúre (jednotnej pre všetky organizmy, živočchy i rastliny) potrebujeme aj paralelnú národnú nomenklatúru. Medzinárodná nomenklatúra je binomická (binárna). Názov každého druhu organizmu sa skladá z dvoch častí, pričom prvá značí rod, druhá druh. Takáto sústava sa zachováva aj v slovenskej nomenklatúre; štruktúra nášho

¹ I. Pišút, *Poznámky k niektorým otázkam slovenského botanického menoslovía*, *Biológia* 20, 1965, 70—73 (termín *menoslovie* používa podľa čl. J. Dostála, *České botanické jmenosloví*, *Preslia* 35, 1963, 146—160); K. Hensel — J. Holčík — L. Jedlička — B. Matoušek — I. Okáli, *Niekoľko poznámok k slovenskému zoologickému menoslovíu*, tamže, 707—714. K tomu pozri odpoveď prof. O. Ferianca: *Ako sa na poznámky díva prof. O. Ferianc*, tamže, 714—716. Akýmsi „publicistickým variantom“ toho, čo autori uverejnili v čas. *Biológia*, bola diskusia na stránkach *Kultúrneho života*: J. Holčík — B. Matoušek — I. Okáli — I. Pišút, *Čížik čečetavý a tí druhí*, roč. 20, 1965, č. 19, str. 6; O. Ferianc — J. Martinka, *K profilu čižika čečetavého*, tamže, č. 23, str. 8 a odpoveď kolektívu autorov *Do tretice o čižikovi čečetavom*, tamže, č. 32, str. 5. Otázke slovenskej botanickej a zoologickej nomenklatúry sa v r. 1965 venovala značná pozornosť aj na stránkach *Československého terminologického časopisu* (pozri príspevky J. Madlena a I. Löbla); aj v roč. 5, 1966 vyšli tu diskusné príspevky z tejto oblasti (od E. Gogolu a J. Madlena).

jazyka je priaznivá pre uplatnenie binomickej sústavy v slovenskej biologickej nomenklatúre. To presvedčivo ukazuje prof. O. Ferianc na pomenovaniach typu *čierny drozd* v ľudovej reči. Medzi ľudovými pomenovaniami a odbornými názvami je však rozdiel v postavení príd. mena, ktorým sa označuje druh (*čierny drozd* proti *drozd čierny*). Pri postpozícii zhodného adj. prívlastku ide o vplyv cudzieho jazyka, latinčiny. Podobne ako v slovenčine má prívlastok postpozitívne postavenie v takýchto názvoch aj v češtine. V češtine sa však postpozícia prívlastku využíva celkovo omnoho viac ako v slovenčine, čo má dôsledok pre hodnotenie názvov s postpozitívnym prívlastkom v slovenčine ako do istej miery umelých. Je však veľmi otázne, či by sme dnes mohli zmeniť doterajšie názvy druhov s postpozitívnym prívlastkom na názvy s anteponovaným prívlastkom, ktoré by skôr zodpovedali štruktúre nášho jazyka. Ukázali sme napr., že v jazykovednej terminológii zreteľne pozorujeme v priebehu jej vývinu úbytok termínov so zhodným postpozitívnym prívlastkom,² čo očividne ukazuje na snahu vyhnúť sa spojeniam tohto typu. Pravda, tu išlo skôr len o jednotlivé ojedinelé prípady, takže uvedený proces mohol prebiehať bez citeľnejšieho narušenia kontinuity celej terminológie. V prípade uplatnenia antepozície v biologickej nomenklatúre išlo by však o zásadnú zmenu, ktorá by sa týkala celej nomenklatúry do dôsledkov. Takáto zmena by dnes bola sotva možná, hoci inak by bola veľmi vítaná, lebo by sa takto oslabil istá exkluzivita súčasnej biologickej nomenklatúry v porovnaní s ľudovými pomenovaniami.

Ak uznávame potrebu existencie slovenskej biologickej nomenklatúry ako paralely k medzinárodnej latinskej nomenklatúre (rovnako je napr. potrebná domáca anatomická nomenklatúra), je evidentné, že popri zmenách vo vedeckej nomenklatúre sa musia paralelne uskutočňovať aj zmeny v slovenskej nomenklatúre. Že takéto zmeny sú nevyhnutné, to presvedčivo ukázal prof. O. Ferianc. Nemožno si teda predstaviť ani nemennosť vedeckej, ale ani domácej slovenskej nomenklatúry (ak máme rešpektovať výsledky najnovšieho vedeckého výskumu). Je, pravda, vecou príslušných odborníkov, aby zodpovedne posúdili, ktoré vedecké výsledky sú takého rázu, že sa musia brať do úvahy aj s prípadnými dôsledkami v nomenklatúre. Takýto je napokon stav v každej vede ako zdokonaľujúcej a prehĺbujúcej sa sústave poznatkov. Nerešpektovanie najnovších vedeckých poznatkov by vlastne viedlo ku konzervovaniu starých poznatkov, a tým k ustrnutiu vednej disciplíny. Zmeny v biologickej nomenklatúre sú teda nevyhnutné. Ide len o to, aby šlo vždy o zmeny dobre uvážené, opreté

² L. Dvonč, *Jazykovedné termíny so zhodným postpozitívnym prívlastkom*, ČSTČ 4, 1965, 33.

o solidný vedecký výskum. Tým sa oslabí alebo aj odstráni nedôvera k zavádzaným zmenám.

Z povahy domácej nomenklatúry vyplýva jej isté obmedzenie. Musia sa do nej zaradiť názvy organizmov u nás bežne sa vyskytujúcich alebo významných; názvy cudzích organizmov môžu predstavovať prakticky len zlomok všetkých názvov organizmov v tejto nomenklatúre. S autormi uvedených kritických článkov na okraj súčasného stavu v slovenskej botanickej a zoologickej nomenklatúre možno súhlasiť, aby sa, pokiaľ je to možné, vychádzalo z medzinárodného názvu a ten sa prispôbil domácejmu jazyku. Ale ani túto zásadu nemožno brať absolútne, čiže nemožno vyžadovať vo všetkých prípadoch len úpravu latinského alebo iného cudzieho názvu, na čo poukázal J. Madlen.³ Niektoré medzinárodné pomenovania z rozličných dôvodov nie sú vhodné na mechanickú adaptáciu do nášho (podobne napr. do iného) jazyka; v takomto prípade je lepšie uvažovať o inom pomenovaní (prevzatí alebo úprave nejakého doterajšieho ľudového pomenovania alebo utvorení úplne nového pomenovania). Ale takýto postup preberania a úpravy medzinárodných názvov sa už vlastne aj uplatnil pri revízii botanickej nomenklatúry, keď veľkú skupinu nevyhovujúcich názvov vystriedali poslovenčené medzinárodné (latinské) mená.⁴ Podobne sa v istých prípadoch použili v úprave latinské mená aj v zoologickej nomenklatúre, čo pripomína prof. O. Ferianc v citovanej odpovedi.

Autori citovaných kritických príspevkov na margo súčasnej biologickej nomenklatúry neberú do úvahy to, že aj v biologickej nomenklatúre ide o uplatňovanie požiadavky významovej priezračnosti termínov ako jednej zo zásad pri tvorení termínov. Pýtajú sa napr., prečo by sa mal nahradiť názov „mandelinka zemiaková“ názvom *pásavka zemiaková*. Ale v tomto prípade ide práve o nahradenie nejasného, významovo nezreteľného pomenovania pomenovaním významovo zreteľným, „hovoriacim“. Tento moment pri tvorení a ušľachťovaní termínov nemožno podceňovať.

V jednotlivých konkrétnych prípadoch možno uvažovať, či názvy, ktoré sa v minulosti zavádzali, boli vždy vhodné, dosť prijateľné (napr. názov *hrča* pre rybu). Nestotožňujeme sa však so zásadnou kritikou jestvujúceho stavu v slovenskej botanickej a zoologickej nomenklatúre, ako sa podáva v citovaných príspevkoch na stránkach časopisu *Biológia* (a časopisu *Kultúrny život*). Autori kritiky uznávajú vedeckú

³ O potrebe nových názvov v zoologickej nomenklatúre, ČSTČ 5, 1966, 43 n.

⁴ Pozri *Slovenská botanická nomenklatúra*, Bratislava 1954, 7 alebo F. Buffa, *Zásady pri ušľachťovaní slovenskej botanickej nomenklatúry*, SR 19, 1954, 246.

(latinskú) nomenklatúru za živý systém, meniaci sa podľa najnovšieho vedeckého poznania, ale chcú vlastne umŕtvíť slovenskú nomenklatúru.

Vítaný je však jeden cenný vklad, ktorý prináša táto diskusia. Že sa totiž o otázkach botanickej a zoologickej nomenklatúry hovorí jednak v odborných vedeckých časopisoch (Biológia a Československý terminologický časopis), jednak v časopise so širokým kultúrnym poslaním, akým je Kultúrny život. Takto sa spĺňa dôležitá požiadavka, ktorá sa kladie na terminologickú prácu, aby sa totiž jednak všeobecné zásady, jednak aj niektoré sporné pomenovania z príslušnej oblasti dobre prediskutovali v čo najširšom kruhu odborníkov a v širšej verejnosti, ktorá má o tieto otázky záujem (ako je to najmä v prípade všeobecných zásad a sporných prípadov v botanickej a zoologickej nomenklatúre).

Za vhodným výrazom

GEJZA HORÁK

Alexander Matuška v článku *Trochu spomienok na D. Chrobáka* (KŽ zo 17. febr. t. r.) nepriamo nadštrkol situácie, v ktorých zaváhať, ako istú vec pomenovať. — Vysokoškólák A. Matuška stojí pred dvermi Šaldovho bytu v Prahe, nespelo zaklopal a čaká... „dlho ani vtáčka ani letáčka, nijaký zvuk, ticho. Ale potom som počul šuchot, pliašok na okienečku vo dverách — Gejza Horák mi namiesto okienečka navrhol „kukličku“, — sa odchýlil, a zahrnel hlas — Šaldov hlas: „Co chcete?“

Malilinký, najčastejšie okrúhly oblôčik-očko, ktorým sa vyzrie z bytu, bez toho aby ten pred dvermi videl, či je pán domáci napr. učený, celkom iste poznáte. Ako sa však tento oblôčik volá? Prišiel som do pomykova, keď mi prichodilo na to odpovedať. Navrhoval som výrazy *priezorník*, *priezor*, ale napokon som odporúčal trochu expresívny výraz *kuklička* (*kuklica* = oblôčik na streche).

Z dvojice *priezorník*, *priezor* prvé slovo treba vylúčiť (už pomenúva časť starodávnej helmice) — a to druhé je podľa Slovníka slovenského jazyka III, str. 551 technický termín s významom „pozorovací otvor, oblôčik“. Ale odbornosť tohto výrazu by nám nemusela zavadzať.

Kolega M. Urbanček ma upozornil na slovo *výzorník* (SSJ I, str. 337), ktoré má význam „oblôčik na streche alebo v izbovom výklenku“. Význam sa celkom neprihovára za uvedené slovo, no mohli by sme hádam siahnuť po jeho zdobenine *výzorníček* (i tá je v SSJ).

Prosíme našich čitateľov, aby sa zapojili do tejto malej diskusie svojím príspevkom. — *Kuklička*, *priezor*, *výzorníček* — alebo dačo inšie?

ROZLIČNOSTI

Ďalší alebo ďalší?

Pri adjektíve *ďaleký* uvádzajú Pravidlá slovenského pravopisu aj druhý stupeň *ďalší*, teda podobu bez vyznačenia mäkkosti *ľ*. Používateľom spisovnej slovenčiny sa táto podoba zdá nedôsledná. Porovnanie alternácií spoluhlások pri stupňovaní (*vysoký* — *vyšší*, *nízky* — *nižší*, *blízky* — *bližší*), ako aj odvodzovanie slov príponami (*dialka*, *dialkomer*, *dialkový*, *dialny*, *dialkapis*) akoby potvrdzovalo predpoklad, že podoba 2. stupňa adjektíva *ďaleký* má byť *ďalší*, a nie *další*, ako určujú doterajšie pravopisné príručky.

Bez vyznačenia mäkkosti *ľ* normoval sa 2. stupeň prídavného mena *ďaleký* veľmi dávno. Už Samo Czambel zisťuje, že „prídavné mená, ktoré vychodia na -ký, -eký, -oký, nakoľko tvoria komparatív príponou -ší (a nie príponou -ejší), odhadzujú rečené svoje koncovky, a -ší prirába sa k ich pozostatkom; tak bude z mäkký:mäkkší; z hlboký:hlbší; z široký:širší; z ďaleký:ďalší...“ (Rukoväť spisovnej reči slovenskej, Martin 1902, 24; 2. vyd. 1915, 24). Na pravopisnú stránku komparatívu adjektíva *ďaleký* Czambel osobitne upozorňuje aj v pravopisnom slovníku Rukováti; uvádza ho tak, že tvrdé *ľ* je vysádzané odlišnou tlačou (Rukoväť spisovnej reči slovenskej, Martin 1902, 303; 2. vyd. 1915, 314). Podobu *ďalší* zaznamenávajú aj všetky vydania Pravidiel slovenského pravopisu, kde sa uvádza jednak pri adjektíve *ďaleký*, ale niekedy aj osobitne (pozri napr. vydanie z r. 1931, 107, vyd. z r. 1940, 160). A naostatok podobu *ďalší* zaznamenáva aj Slovník slovenského jazyka I (Bratislava 1959, 230). Pravda konštatovaním, že 2. stupeň od *ďaleký* má už dávno ustálenú a normovanú podobu s tvrdým *ľ*, nevysvetľuje sa otázka, či je táto podoba náležitá a či by sa vzhľadom na časté chyby v bežnej praxi (listy, školské úlohy) nemala normovať podoba s mäkkým *ľ*.

V podstate ide tu o objasnenie alternácie *ľ/l*, teda nahradenie jednej

fonémy inou fonémou, prípadne fonematickou nulou. Alternácie vznikajú v spojitosti s nasledujúcou príponou (odvodzovacou, kmeňotvornou, zriedkavejšie aj ohýbacou koncovkou) a sú pre daný typ odvodeného slova alebo pre daný tvar záväzná alebo najobvyklejšia. V slovenčine je napr. veľmi pravidelná alternácia *ch/š*. Platí napríklad, že spoluhláska *ch* sa v koreni slova nahrádza spoluhláskou *š*, keď nasleduje prípona *-ný*, *-ník*: *prach* — *prašný*, *hriech* — *hriešnik*. Veľmi pravidelná je aj alternácia *ň/n* pred každou príponou, ktorá sa začína na spoluhlásku: *branec* — *branca*, *skriňa* — *skrinka*, *sviňa* — *svinka*, *kôň* — *konský* atď. Pokiaľ ide o alternáciu *l/l*, takúto pravidelnosť nepozorujeme. Máme napr. *plť* — *pltný* (alternácia *t/t*), ale *bôľ* — *bôľny* (bez alternácie). Naproti tomu je však *branec* — *branca*, ale aj *umelec* — *umelca*. Bežná je alternácia typu *sukňa* — *sukienka*, ale už *košeľa* — *košielka*.

Medzi konsonantickými alternáciami má teda alternácia *l/l* vcelku osobitné postavenie, ktoré spočíva v jej nepravidelnosti. V literatúre sa o nej konštatuje, že nastáva len pred sufixom začínajúcim sa na *c*, *č* (E. Pauliny, *Fonológia spisovnej slovenčiny*, Bratislava 1961, 96). Prípád *ďaleký* — *ďalší* treba pokladať za výnimočný v tom zmysle, že v slovenčine asi niet ďalšieho adjektíva, ktoré by sa končilo na skupinu hlások *-leký*. Znemožňuje sa tak aspoň porovnaním zistiť alternačné pomery pri tvorení 2. stupňa viacerých prídavných mien s takýmto zakončením.

Hoci prípady ako *blízky* — *bližší*, *vysoký* — *vyšší*, *nízky* — *nižší* atď. svedčia o tom, že pred komparatívnou príponou *-ší* nastáva alternácia typu *z/ž*, *s/š*, nezriedkavé sú aj alternácie typu *ň/n* (napr. *menej* — *menší*). K takémuto typu zrejme patrí aj komparatív *ďalší*.

Pretože alternácia *l/l* je vcelku nepravidelná, ako aj preto, že pri tvorení druhého stupňa príponou *-ší* jestvuje nielen typ *vysoký* — *vyšší*, ale aj typ *menej* — *menší*, nie je zdôvodniteľná zmena tradičnej podoby *ďalší* na *ďalší*, ako sa dožadujú niektorí používatelia spisovného jazyka.

I. Masár

K zdrobneniam na *-ko* a *-ce* v SSJ

Slovník slovenského jazyka popri iných podstatných menách bežne zaznamenáva aj zdrobnené podst. mená (deminutíva). Takéto slová sa v SSJ hniezdajú, t. j. uvádzajú sa súhrnne pri základnom substantíve, od ktorého sú utvorené.

V článku *Dublety a varianty v Slovníku slovenského jazyka* (SR 32, 1967, 25—32) ukázala M. Ivanová-Salingová na niektoré nedôslednosti pri spracovaní dublet a variantov v tomto slovníku. Aj bežný pohľad na spracovanie niektorých deminutív na *-ko* a *-ce* v SSJ ukazuje, že je tu nejednotnosť a niekoľko menších nedostatkov; mohli sa odstrániť pri revízii jednotlivých odkazových hesiel alebo hniezdovaných slov v stĺpcových korektúrach SSJ. Na takúto osobitnú revíziu bude potrebné pamätať pri ďalších slovníkárskych prácach pripravovaných v JÚ, v ktorých slovná zásoba spisovnej slovenčiny sa má spracúvať s využívaním hniezdovania niektorých typov slov a uvádzania príslušných odkazových hesiel.

Všimli sme si spracovanie najbežnejšie známych zdrobnení na *-ko* a *-ce*, ktoré sa zvyčajne uvádzajú v našich gramatických príručkách pri výklade skloňovania podst. mien str. rodu vzoru *srdce*. Neoprezerali sme celý materiál všetkých piatich zväzkov. Myslíme však, že aj tento neúplný materiál je dostačujúci.

Najprv uvedieme prípady, ktoré sú spracované správne. Pri subst. *čelo*¹ sa hniezdajú deminutíva *čielko*, *čeličko* a *čielce*. Okrem toho sú slová *čielko*, *čielce* (spolu v tomto poradí) a *čeličko* na svojom mieste podľa abecedy s odkazom na heslo *čelo*¹. Zdrobnené podst. mená *čielko*, *čeličko*, *čielce* a odkazové heslá (tie isté slová) sú podľa toho spracované podľa zásad vyslovených v Informáciách pre používateľov slovníka (I. diel, str. VIII). Podobne pri subst. *črevo* sú deminutíva *črievko* i *črievce*; obe sú na svojich miestach podľa abecedy ako odkazové heslá (s odkazom na heslo *črevo*). Takisto správne sú spracované slová *dielce*, *dielko*, *drievko*, *drievce*, *drevce*, *kridelko*, *masielko*, *masielce*, *perko*, *pierce*, *perečko*, *vedierko*, *vedierce*.

A teraz prípady, pri ktorých nachádzame v spracovaní isté nedostatky. V hesle *kridlo* sú deminutíva *kridelko* a za ním *kridelce*, pričom slovo *kridelko*, ako sme uviedli, sa uvádza na svojom mieste podľa abecedy s odkazom na heslo *kridlo*, ale subst. *kridelce* na svojom mieste podľa abecedy s odkazom na heslo *kridlo* nie je. Pri subst. *oje* sú deminutíva *ojko* a *ojce* (v tomto poradí). Slovo *ojce* sa podľa miesta v abecede osobitne neuvádza (prišlo by práve pred slovo *oje*, čo sa zrejme pokladalo za zbytočné). Ale ani slovo *ojko*, ktoré patrí až za slovo (citoslovce) *ojha* (piate heslo po hesle *oje*), nie je na svojom mieste v abecede s odkazom na heslo *oje*. Pri slove *okno* sa nijaké deminutívum neuvádza, hoci slová *okienca* a *okienčko* sú na svojom mieste s odkazom na heslo *okno* (slovo *okienko* so zreteľom na samostatný význam, resp. významy je spracované samostatne na svojom mieste podľa abecedy; pozri v cit. Informáciách na str. VIII). V hesle *steblo* sú deminutíva *stebielko* a *stebielce*. Na svojom mieste podľa abecedy ich nenachádzame (mali by byť pred slovom *steblik*,

ktoré je práve pred slovom *steblo*). Ich uvedenie na svojom mieste podľa abecedy sa pre blízkosť k základnému slovu, od ktorého sú odvodené, pokladalo zrejme za zbytočné. Podobne pri subst. *stehno* sú slová *stehienko* a *stehnice*. Na svojom mieste podľa abecedy ich SSJ zase neuvádza (mali by byť pred slovom *stehlik*, čo je druhé heslo pred slovom *stehno*).

Nazdávame sa, že z praktických ohľadov na bežného používateľa slovníka treba odkazy dôsledne uvádzať aj v tých prípadoch, kde hniezdované slovo bude ako odkazové heslo podľa svojho miesta v abecede stáť veľmi blízko základného slova, od ktorého je hniezdované slovo odvodené.

L. Dvonč

Klače — 2. pád Klačí

Miestne meno *Klače* môžeme z hľadiska jeho zakončenia porovnávať s takými slovami ako *zvlače*, *konope*, *zrebe* a i., ktoré majú pred koncovou samohláskou *-e* mäkkú (alebo pôvodne mäkkú) spoluhlásku. Tým je dané aj zaradenie uvedených slov (vrátane mena *Klače*) do skloňovacieho vzoru *ulica*. Jedna skupina slov, ktoré sa skloňujú podľa vzoru *ulica*, tvorí 2. pád množ. čísla príponou *-í*. A pomnožné výrazy, ktoré sme tu uviedli, patria práve do tejto skupiny (porov. tvary *zvlačí*, *konopí*, *zrebi*). 2. pád mena *Klače* bude mať teda podobu *Klačí* (3. pád znie *Klačiam*, 6. pád *Klačiach*, 7. pád *Klačami*). Tento systémový tvar sa používa aj v spomínanej obci a v jej okolí.

Skloňovanie mena *Klače* netreba dávať do súvislosti so skloňovaním miestneho mena *Sliače*, s ktorým má podobné zakončenie. Meno *Sliače* súvisí s tvarom jedn. čísla mužského rodu *Sliač* — a to sa skloňuje podľa vzoru *stroj*.

J. Kačala

Dĺžka v menách Ján a Jano

Pri skloňovaní krstného mena *Ján* dlhé *á* ostáva vo všetkých pádoch nezmenené: 2. pád *Jána*, 3. a 6. pád *Jánovi*, 7. pád *Jánom*. Úradnú podobu *Ján* treba však odlišovať od domáckej (neoficiálnej) podoby *Jano*, ktorá má *a* krátke, a to zasa vo všetkých pádoch: 2. pád *Jana*, 3. a 6. pád *Janovi*, 7. pád *Janom*. Aj zdobená a dôverná podoba *Janko* má vo všetkých pádoch krátke *a*.

J. Kačala

ZPRÁVY A POSUDKY

Morfológia slovenského jazyka. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava 1966, 895 strán.

Pod týmto jednoduchým titulom predkladá kolektív pracovníkov Jazykovedného ústavu E. Štúra (L. Dvonč, G. Horák, F. Miko, J. Mistrík, J. Oravec, J. Ružička, M. Urbančok — vedený doc. Ružičkom) výsledky svojho viacročného výskumu gramatickej stavby spisovnej slovenčiny. Za týmto názvom sa však neskrýva iba jednoduchý opis tvarov súčasnej slovenčiny, ale i dôkladná analýza vybudovaná na ucelenej teórii.

Teoretické základy celej práce sa zhustene podávajú v prvej kapitole. Vysvetľuje sa tu podstata morfológie čiže tvaroslovía, jej vzťah ku skladbe, slovnej zásobe i k zvukovej stránke jazyka a najmä také základné pojmy, ako je slovný druh, gramatická kategória, gramatický tvar a jeho stavba. Osobitnú pozornosť si tu zasluhujú výklady o morfológickom type slovenčiny: rozborom jednotlivých typologických prvkov a ich účasti v celkovej stavbe jazyka sa ukazuje, že slovenčina je aj z hľadiska morfológickej stavby osobitný jazyk v rodine slovanských jazykov.

Podstatnú a základnú časť Morfológie slovenského jazyka však tvorí opis jednotlivých slovných druhov. Pri tomto opise sa predovšetkým na základe bohatého materiálu opisujú formálne vlastnosti daného slovného druhu. Napr. pri podstatnom mene sa v takom rozsahu ako v nijakej doterajšej práci uvádzajú poznámky o rozličných odchýlkach a zvláštnostiach v skloňovaní. Pri slovese sa uvádzajú bohaté zoznamy sloviac patriacich do jednotlivých vzorov, pričom sa vždy uvádza poznámka o životnosti alebo neživotnosti (produktívnosti) uvádzaných skupín.

Dalej sa pri každom slovnom druhu skúmajú možnosti využitia jednotlivých gramatických kategórií: pri podstatných menách sú to napr. konštatovania o používaní jednotlivých pádov, pri slovese o používaní jednotlivých časov a pod. Pri neohybných slovných druhoch, napr. pri predložkách a spojkách sa upozorňuje na význam skúmaných slov a zase na možnosti využitia.

Pri takomto spôsobe sa, pravdaže, upozorňuje aj na štylistickú platnosť slov a tvarov. Tak sa napr. konštatuje, že síce je doložený aj tvar *zbolo sa* (od slovesa *zbyť sa* = minúť sa), ale že je to osamotený prípad v krásnej literatúre. Inokedy sa upozorňuje, že predložka *u* v spojení s neosobnými

menami sa síce nájde v slovenskej literatúre, ale iba zriedkavo, v odbornom a publicistickom štýle, že predložky *strany*, *strán*, *straniva* sú archaické a knižné a pod.

Z týchto príkladov vidieť, že autori Morfológie berú do úvahy všetky tvary doložené v novej slovenskej literatúre (a do nej zahrnujú nielen prózu, ale aj odbornú literatúru a tlač), ale v každom prípade ich hodnotia z hľadiska dnešnej spisovnej normy a dnešného jazykového vedomia. Niet pochybnosti, že takéto hodnotenie bude dôležitým prameňom pre normovanie doteraz nedoriešených otázok spisovnej slovenčiny.

Zároveň však z uvedených príkladov vidieť, že autori Morfológie chápu morfológickú rovinu dnešnej slovenčiny nie meravo, ale vidia dynamiku jej vývoja. Z tohto hľadiska je zaujímavé porovnať výklad o príslovkách zakončených na *-o* alebo *-e* s poučkami v Pravidlách slovenského pravopisu. Kým v Pravidlách sa celkom jednoznačne konštatuje, že príslovky k prídavným menám na *-itý* majú spravidla tvar na *-e* (a uvádza sa iba jediný príklad na dvojtvár: *rozpačíte (rozpačito)*), v Morfológii sa konštatuje a dokladá časté kolísanie medzi tvarmi na *-e* a tvarmi na *-o*, napr. *dôležite / dôležito*, *ostrážite / ostrážito*, ako aj *kopcovite / kopcovito*, *zlomkovite / zlomkovito*.

Pri spracovaní Morfológie autori využívajú aj výsledky teoretických výskumov, či už vlastných alebo aj výskumov iných autorov. Prejavuje sa to medziiným aj tak, že sa zavádzajú nové teoretické pojmy (a príležitostne sa upozorňuje aj na nové, resp. vhodnejšie termíny). Ide o také pojmy ako *skupinové podstatné mená*, *osobné maskulína*, *skupinový plurál*, *združený akuzatív*, *stavový datív* a *inštrumentál*, *vlastnostné prídavné mená*, *limitné slovesá*, *obojvidové slovesá*, *konštrukcia*, *obsahové* a *okolnostné príslovky*, *relačná morféma*, *modifikačná morféma* a pod. Treba poznamenať, že ide o nové pojmy a termíny odôvodnené teoreticky.

Osobitne treba spomenúť rozsiahly index (vyše 60 strán), v ktorom sa uvádzajú nielen jednotlivé pojmy (vecné heslá), ale aj slová, časti slov, ba i hláskové javy a schémy, o ktorých sa v knihe hovorí. Najmä heslá tohto typu (vysádzané pre prehľadnosť kurzívou) umožnia používať knihu aj pri riešení praktických otázok jazykovej kultúry.

Vcelku treba povedať, že Morfológia slovenského jazyka je prvým dôkladným spracovaním jednej roviny gramatickej stavby spisovnej slovenčiny založeným na jednotnej teórii i na dôvernej znalosti jazyka.

Treba si želať, aby sa takto vydarili aj ďalšie zväzky tohto sústavného opisu.

J. Horecký

Hoci je veľmi mnoho, a to dokonca nesmrteľných štúdií, ktoré podnikli mužovia veľkého nadania a vynikajúcej učenosti a ktoré sa neobyčajne zaslúžili o ľudské pokolenie, predsa predovšetkým to štúdium, ktoré sa vynakladá na zušľachtovanie, objasňovanie a uľahčovanie národných rečí, je také veľké a význačné, že vtláčené do vďačných ľudských sŕdc nikdy ho nijaká sila nevyvrže, vryté do chápavej mysle nijaký vek ho nevymaže.

Gramatické dielo Antona Bernoláka, Bratislava 1964, 119.

Nemecko-slovenský a slovensko-nemecký technický slovník, Bratislava 1966, 940 strán.

V polovici minulého roku vyšiel v Slovenskom vydavateľstve technickej literatúry v Bratislave Nemecko-slovenský a slovensko-nemecký technický slovník. Zostavil ho autorský kolektív pod vedením G. Vigašovej. Ako sa hovorí v úvode, slovník je určený prekladateľom, dokumentaristom, technickým pracovníkom, študentom vysokých i priemyselných škôl a vôbec všetkým, ktorí sa dostávajú do styku s nemeckou technickou knižnou a časopiseckou literatúrou, alebo navštevujú nemecké závody. Slovník však poslúži i nemeckým čitateľom, ktorí sa dostanú do styku so slovenskou technickou literatúrou. Obsahuje asi 66 000 termínov zo všetkých technických odborov.

V úvode sa uvádzajú diela, ktorých sa autori pri spracúvaní jednotlivých hesiel pridržali. Slovník je prísne abecedný. Bohato sa v ňom využíva hniezdovanie dvojslovných a viacslovných termínov so zhodným alebo nezhodným prívlastkom. Takéto termíny sú vždy zaradené pod základný, nadradený termín. Napríklad termín *dampfhydraulische Presse* nájdeme pod heslom *Presse*, alebo termín *brúsna miska* sa uvádza pod heslom *miska*. Tento postup sa v slovníku striktnie dodržiava a pokladáme to za jeho kladnú stránku.

Príslušnosť hesla k istému odboru je označená skratkou príslušného odboru. Táto zásada sa však neuplatňuje dôsledne. Mnohé termíny sa v slovníku uvádzajú bez skratky odboru, ku ktorému patria. Ide tu zvyčajne o slová, ktoré patria do viacerých technických oblastí, alebo sú to slová so všeobecnejším významom, napr. *príliv*, *pobrežie*, *presvecovať*, *hlbiť*, *sledovať*, *prať*. O tom sa však mohlo v úvode niečo povedať.

Pojem technika sa v posudzovanom slovníku chápe veľmi široko, oveľa širšie ako sa obyčajne dosiaľ chápala. Dalo by sa uvažovať o tom, či slová ako *bryndza*, *maslo*, *slezina*, *pečeň*, *údenina*, *držky*, *proso*, *knihy* a pod., patria do technického slovníka. Ďalej by sme mohli položiť otázku, či do technického slovníka patria termíny z oblasti ekonómie, napr. *prídel zo štátneho rozpočtu*, *organizačné smernice* a pod. Nechceme teraz tento postup hodnotiť, ale vidíme v tom istý problém, ktorý bude potrebné v budúcnosti vyriešiť. — To sme však už pri výbere slov. Vcelku ho možno pokladať za primeraný. Isté výhrady však predsa treba vysloviť. Domnievame sa, že slová so všeobecnejším významom, ktoré nie sú čisto terminologické, by sa v prísne terminologickom slovníku mali uvádzať iba vo veľmi obmedzenej miere. Autori mohli vynechať napr. také slová ako *označiť*, *kopať*, *prať* a pod.

Pri porovnaní oboch častí slovníka sa dajú zistiť isté nedôslednosti. Tak napríklad v slovensko-nemeckej časti sa uvádza heslo *pobrežie* s tromi nemeckými ekvivalentmi *Küste*, *Strand*, *Gestade*. V nemecko-slovenskej časti slovníka však ani jeden z týchto ekvivalentov nenájdeme. Alebo v nemecko-slovenskej časti je zachytené prídavné meno *tief* s dvoma slovenskými ekvivalentmi *hlboký*, *nízky*. V slovensko-nemeckej časti sa heslo *hlboký* nezaznamenáva vôbec, heslo *nízky* sa uvádza s nemeckým ekvivalentom *niedrig* a v nemecko-slovenskej časti zas nenájdeme heslo *niedrig*.

Ešte iný príklad. Pri nemeckom hesle *Reisszwecke* je slovenský ekvivalent *pripínáček*, v slovensko-nemeckej časti slovníka sa však takéto slovo neuvádza. Badať tu teda akúsi nedostatočnú koordináciu, akoby sa tejto stránke nebola venovala primeraná pozornosť. Z hľadiska používateľa slovníka sú to totiž dosť závažné okolnosti.

Gramatická charakteristika je v slovníku veľmi obmedzená. Označuje sa iba rod podstatných mien v oboch jazykoch, a to len v bezprívlastkových termínoch a ekvivalentoch. Domnievame sa, že rod podstatného mena sa mohol uvádzať i pri termínoch, ktoré majú pri sebe prívlastok, napr. pri *Bremseil* m hut. *brzdové lano* sa za slovom *lano* mohlo uviesť n. A to tým skôr, že sa rod uvádza v prípade genitívneho prívlastku, napr. *skúška f brzdy*.

Otázka frazeologických spojení, ktoré sa v slovníku uvádzajú za krúžkom, nezdá sa dosť jasná. Ide tu totiž o dve veci. Ponajprv ide o isté ustálené spojenia z oblasti techniky, ktoré majú okrem svojho základného významu i pomknutý, prenesený význam, napríklad: *zdvihnúť kotvu, pridať (plný) plyn* a pod. Spojenia takéhoto typu sa frazeologizovali, možno teda súhlasí s tým, že sa v slovníku uvádzajú ako frazeologické spojenia. Dalej ide o jednoduché spojenia ako napr. *s úzkym hrdlom (enghalsig)*, *so širokým hrdlom (weithalsig)*, *so spätným chodom (rückläufig)*, *s dvoma hodnotami (doppelwertig)*, *s ostrými hranami (scharfkantig)*, na ktorých nie je nič frazeologického. Nemožno ich teda klásť na jednu rovinu s prípadmi, ktoré sme uviedli na prvom mieste. Nazdávame sa, že toto nie je v slovníku celkom domyslené. Bolo by vari možné uvažovať o tom, či by nebolo bývalo lepšie vypustiť krúžok, ktorý označuje frazeologické spojenia.

Dá sa povedať, že je to slovník normatívny. A práve preto sa mohli v ňom zachytiť i neodborné názvy ako *„letovať“*, *„šrauba“*, *„šraubovať“* s odkazom na príslušné správne odborné názvy. Z hľadiska jazykovej správnosti nepokladáme za vhodné uvádzať bez akéhokoľvek označenia slova typu *„tužka“*. Pisovný ekvivalent *ceruza* sme v slovníku nenašli.

Nakoniec treba vysloviť potešenie, že slovník vyšiel. Spracovaný je vcelku starostlivo, i keď sa autorom vždy nepodarilo vyhnúť sa istým nedopatreniam a nedôslednostiam. Našimi poznámkami sme chceli upozorniť na tieto nedôslednosti a nedopatrenia, aby sa dali odstrániť v prípadnom ďalšom vydaní.

S. Michalus

SPYTOVALI STE SA

Prosím si a Čo sa bude páčiť? — E. V. z Handlovej: „Keď som nakupoval, predavačka prišla ku mne so slovami Čo si prosíte? Pri tejto otázke som sa dostal do pomykova. Po ceste domov som hľadal vysvetlenie a prišiel som k takémuto uzáveru. — Nedočkavý nákupník povie Prosím si toto a toto! Predavačka si postupne tieto slová tak osvojila, že ich používa aj pri otázke. Bolo by dobre, keby ste sa o tejto veci vyslovili.“ V ďalšej časti listu náš pisateľ hľadá príčiny nevhodného použitia tvarov slovesa *prosiť* aj v tom, že predavačka hádam nebola slovenskej národnosti. No vysvetlenie tejto štylistickej neprimeranosti netreba hľadať v tom; možno ho ľahko nájsť priamo v našej reči, ako to dobre naznačuje i sám pisateľ.

Keď si voľačo od dakoho pýtame a potom takisto keď nakupujeme, povieť mne zdvorilo napr. takto: *Prosím kilo cukru, pol kila cibule...* Z týchto zdvorilostných formúl sa sloveso *prosiť* dostáva i do úst toho, kto je povinný istou službou. Kupujúci by si mohol (ako sa to píše i v spomínanom liste) príslušnú vec i rozkázať a službu prikázať, a nie *prosiť*. (Porovnaj staršie naše: *Rozkázal som si obed!* a poníženú otázku: *Čo rozkážete?*)

Predavači a predavačky majú teda hovoriť takto: Čo si želáte? — Čo sa (vám) bude páčiť? — *Nech sa páči!* — *Prosím, nech sa (vám) páči!* — Čím (vám) mám/môžem poslúžiť? atď.

Ešte treba podotknúť (a to azda ešte viacej vysvetlí, prečo sa sloveso *prosiť* dostalo i do zdvorilostných formúl predavačov) známu vec, že pozorné mamičky a staré mamy v úsilí naučiť deti pekne si všetko pýtať doma a najmä inde, ponúkajú ich do jedenia takto: *Ešte si prosíš?* (Porov. *Prosím si ešte!*) — *Co si prosíš?* — *Prosiš si jesť?* Ani tu nie je tvar slovesa *prosiť* dosť vhodný. Aj tu sa treba spytovať *Ešte chceš?* — *Ešte by si chcel?* — *Ešte ti mám nabrat?* a hoci *Bude sa ti ešte páčiť?*

Nevhodnosť výzvy Čo si prosíte? (ak sa adresuje nákupníkovi) je v tom, že tu v úsilí vysloviť sa úctivo a uctiť si kupujúceho akoby sa zároveň a celkom naopak požadovalo: Pekne a úctivo sa so mnou zhovárať, lebo ak nie, nič nedostaneš; musíš si *prosiť* a pekne *prosiť*.

Nuž nebránime nikomu, aby aj naďalej hovoril *Prosím si... Prosím vás, dajte mi to a to* — no na druhej strane predavačom neradíme začínať obsluhuje nakupujúcich vetou Čo si prosíte alebo Prosíte si?

G. Horák

Masáž pod vodou a streky, nie podvodná (podvodová) masáž a striky. — M. Sobáňová z Nového Smokovca: „Pri liečbe vodou používajú sa termíny *podvodná masáž* a *striky*. Nebolo by správnejšie používať namiesto nich názvy *podvodová masáž* a *postreky*?”

Našu pisateľku znepokojuje rušivá asociácia s podvodmi, ktorú v termíne *podvodná masáž* vyvoláva prídavného mena *podvodný*. A veru sa ani nečudujeme, ak sa odborný pracovník pri takej vážnej práci, ako je medicína, zdráha použiť názov, ktorý mu tak trochu zaváňa šarlatánstvom. Pohľadáme teda príľahavejší názov pre túto príjemnú liečebnú procedúru.

Prídavné meno *podvodný* má istú nevýhodu, ako ju napokon majú všetky rovnozvučné slová (homonymá). Z významovej stránky sa dá totiž vysvetľovať ako „nachádzajúci sa pod vodou, ktorý je pod vodou“, ale môžeme ho vzťahovať aj na podstatné meno *podvod* a potom má význam „nestatočný, klamný, týkajúci sa podvodu“. Prvý uvedený význam, ale i podoba prídavného mena vznikli z predložkového výrazu *pod vodou*. Takýto slovotvorný postup nie je v slovenčine neznámy: *na stene* — *násteny*, *na streche* — *nástrešný*, *pod zemou* — *podzemný*, teda aj *pod vodou* — *podvodný*. Zo slovotvornej stránky je teda všetko v poriadku.

Ako by to bolo, keby sme prídavné meno *podvodný* nahradili v tomto termíne podobou *podvodový*, ako radí pisateľka. Ukazuje sa, že ani takáto náhrada by nepodporila požadovanú jednoznačnosť termínu. Ani pri podobe *podvodový* nie je vylúčená asociácia s úmyselným oklamaním, t. j. s podvodom. (Vzťahové prídavné mená sa totiž tvoria v slovenčine aj príponou *-ný* aj príponou *-ový*.) Okrem toho podoba *podvodový* s významom „nachádzajúci sa pod vodou, ktorý sa robí pod vodou“ je zriedkavá (pozri Slovník slovenského jazyka III, 158).

Neželateľným asociáciám sa vyhneme len tak, keď v termíne ponecháme predložkový výraz *pod vodou*. Termín *masáž pod vodou* je presný, výstižný a vylučuje akékoľvek podozrievanie a neistotu.

S nesprávnou podobou *strik*, ktorá je veľmi častá aj pri vážnejších príležitostiach, ako je liečenie, vyrovnáme sa veľmi krátko. Náležitá podoba je *strek*. Uplatňuje sa tu taký slovotvorný postup ako pri slovách *vresk* (od *vrieskať*), *plesk* (od *plieskať*), *spev* (od *spievať*), *potlesk* (k *tieskať*), *osev* (od *osievať*) atď. Ako s vodoliečebným názvom možno takisto rátať aj s podobou *postrek*.

I. Masár

„Budeme zatvorení“? — Odosielateľ listu nás upozorňuje, že v jednej štátnej sporiteľni zostavili a rozposlali takýto oznam: „Oznamujeme Vám, že počínajúc 1. septembrom 1966 budeme v každý párnny týždeň cez sobotu zatvorení.“

Oznam je, ako vidieť, naozaj formulovaný chybné — a to tak zo stránky jazykovej, ako aj vecnej. Nevhodné použitie trpného prídavného mena „budeme zatvorení“, ktorého gramatickým podmetom sú odosieltelia oznamu, t. j. pracovníci sporiteľne, tu navodzuje nepotrebné asociácie so zatvorením čiže s uväznením pracovníkov sporiteľne. A tak to autori oznamu zaiste nemysleli. Preto v ozname nemali použiť pasívum v takom tvare, v akom

ho použili (t. j. v 1. osobe množ. čísla). Oznamenie teda mali formulovať ináč, jazykovo i vecne jednoznačnejšie, zreteľnejšie, napr. takto: Oznamujeme Vám, že od 1. sept. 1966 bude (naša) sporiteľňa v sobotu každého párneho týždňa zatvorená.

Formulácia použitá v uvedenom ozname by ako-tak obstála ako slangový (teda nespisovný) prostriedok v súkromnom, t. j. neúradnom vyjadrovaní zamestnancov daného podniku; tam by bol jej význam zo súvislosti, zo situácie celkom jasný. Do úradného, oficiálneho oznámenia sa však vonkoncom nehodí. Preto sa treba v spisovnom vyjadrovaní takýmto formuláciám vyhýbať.

J. Kačala

Divertikulum, premenstruum, chorioplacentárny. — Na náležitú podobu týchto lekárskeho termínov sa opytujú pracovníci Vydavateľstva Obzor v Martine.

Konštatujeme, že niektoré typy slovakizovaných lekárskeho termínov nemajú jednotnú podobu.

V slovenskej odbornej literatúre odporúčame písať latinské termíny *diverticulum*, *furunculus* v podobe *divertikulum* (2. pád *divertikula*), *furunculus* (2. pád *furunkula*). Podoby *divertikel*, *furunkel*, ktoré zaznamenávajú odborné a jazykové slovníky, dostali sa k nám prostredníctvom iných jazykov (cez nemčinu, prípadne češtinu).

Slovakizovaná podoba latinských termínov *praemenstruum*, *postmenstruum*, *intermenstruum* je *premenstruum*, *postmenstruum*, *intermenstruum* a príslušné prídavné mená *premenstruálny*, *postmenstruálny*, *intermenstruálny*. Pretože termíny typu *premenstruum* zostanú aj naďalej len úzko odbornými prostriedkami, nie je potrebné pri ich ustaľovaní brať do úvahy vžitý názov *menštruácia* (*menštručný*), ktorý už dnes môžeme hodnotiť ako bežný, resp. zdomácnený názov.

V Terminológii genetiky (Bratislava 1961) ustálila sa podoba *chorion*. V zložených slovách, kde sa termín *chorion* používa ako jeden zo slovo-tvorných základov, niet dôvodu meniť jeho kvantitu. Preto zložené prídavné meno *chorioplacentárny* má dĺžku len v druhej časti, v druhom slovo-tvornom základe.

Graficky zložitú podobu *amenorrhoea* odporúčame v zhode s pravopisnými zásadami a úzom niektorých odborníkov prepisovať ako *amenorea*. (Porov. *philosophia* — *filozofia*, *rhodium* — *ródium*, *rhetor* — *rétor* atď.)

I. Masár

Vypočítať — vyrátať. — Odpovedáme na otázku, či výraz *vyrátať* nie je zastaraný. Odosielateľ listu si všimol toto slovo vo vete z dennej tlače. („Luna 11 sa pohybuje po dráhe, ktorá sa blíži k vyrátanej dráhe.”)

Ak si vo výkladovom slovníku, akým je napr. akademický Slovník slovenského jazyka, porovnáme významy slov *vypočítať* a *vyrátať*, ľahko zistíme, že ide o takmer úplné synonymá, t. j. slová s rovnakým významom. Takisto je to aj so základnými slovesami *počítať* a *rátať* (teda bez predpony *vy-*). Potom by nemalo prekvapovať, že sa v súvislosti s významom „na

základe výpočtov, výpočtami stanoví" používa v uvedenej vete z dennej tlače sloveso *vyrátať* (resp. prídastie *vyrátaný*), a nie práve *vypočítať* (resp. *vypočítaný*). Ak niekto pociťuje slovo *vyrátaný* v danej súvislosti ako zastarané, je to azda iba preto, že sa toto slovo v súčasnej jazykovej praxi bežne nepoužíva vtedy, ak ide o zložité matematické výpočty. Je pravda, že sa v takých prípadoch skôr vraví o počítaní, vypočítaní a pod. Na pomenovanie týchto zložitejších, abstraktnejších matematických úkonov máme tiež len výraz so základom *počítať*: *výpočet* (nejaký „výratok“ nemáme). Možno teda povedať, že významová náplň výrazov so základom *počítať* sa dnes viac zafarbuje abstraktnými prvkami, kým pri slovách so základom *rátať* to tak nie je (a preto sa používajú obyčajne, len ak ide o jednoduchšie počtové úkony). Lenže aj tak platí, že výrazy *rátať* a *počítať*, ako aj výrazy od nich odvodené sú synonymá, to značí, že sa v danom význame používajú striedavo.

J. Kačala

Ostredky, či „Osredky“, „Odstredky“, „Ostriedky“ alebo „Odstriedky“, „Osriedky“? — Odpovedáme na list Eugena Procházku z Bratislavy, ktorý má pochybnosti o správnom znení pomenovania *Ostredky*. *Ostredky* je pomenovanie nového sídliska v Bratislave. V praxi sa vraj používa meno sídliska vo viacerých podobách.

O slove *ostredky* ako o všeobecnom mene možno povedať toto: v stredoslovenských nárečiach sa bežne používa pomenovanie *ostredok* miesto *roľa* (obyčajne menšia). Ukazuje to aj tento novší doklad z literatúry: *Na jedinom kuse by sa urodilo, ale na ostredkoch sa toľko neurodí, aj keby sme sa mali potrať*. (K. Lazarová) Pekný je aj doklad z Tajovského: *Tri kusy lúčiny dávali každoročne do prenájmu a tiež aj ostredky dva pod kapustu a zemiaky prenájmali od nich ľudia chudobnejší*.

Okrem toho sa slovom *ostredok* označuje pás poľa (ešte nezoraného) medzi dvoma brázdami. Napokon toto slovo označuje aj záhon, hriadku, ako to uvádza Slovenský slovník z literatúry aj nárečí od K. a M. Kálovcov (B. Bystrica 1923, str. 433, 434). Kálal uvádza podobu *ostredok* i „osredok“ (nie „odstredok“). Pri pomenovaní nového bratislavského sídliska sa slovo *ostredky* využilo vo funkcii vlastného mena, teda treba ho písať *Ostredky*. Na strednom Slovensku sa týmto slovom označujú časti chotára. Ak sa tento názov využil na označenie sídliska, nemožno mu z jazykového hľadiska nič vyčítať, naopak, vítame iniciatívu tých, ktorí pekné slovenské slovo (v spisovnom jazyku trochu málo využívané) takto oživil aj v mestskom prostredí.

M. Ivanová-Salingová

Budeme zatvorení? J. Kačala	94
Divertikulum, premenstruum, chorioplacentárny. I. Mašár	95
Vypočítať — vyrátať. J. Kačala	95
Ostredky, či „Osredky“, „Odstredky“, „Ostriedky“ alebo „Odstriedky“, „Osriedky“? M. Ivanová-Salingová	96

KULTÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA, populárnovedný časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Organ Jazykovedného ústavu E. Štúra SAV. Ročník I, 1967, č. 3. Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Technický redaktor Vl. Štefanovič. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky zo zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII. Vytlačili Polygrafické závody, n. p., závod 2, Bratislava. Povoľené výmerom SÚKK, č. 1015/IV-66.

K 10*48461

© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1967

Cena Kčs 3,—